

משרד החינוך

חוזר המנהלת הכללית

הוראות קבע

עה/ו(א)

אלול התשע"ד – ספטמבר 2014

לתשומת לב המנהלים והמורים

לפי האמור בסעיף 3(א) ל"יתקנות חינוך ממלכתי (סדרי פיקוח) התש"ג-1973", הוראות המנהל הכללי המופיעות בחוזרי המנכ"ל מחייבות את המנהלים ואת המורים, ועליהם לנהוג לפיהן.

חוברת זו מרכזת לנוחותכם את ההוראות שהתפרסמו בחודש שבו היא יצאה לאור. עם זאת, מאחר שחלים מזמן לזמן שינויים ותיקונים בהוראות המנכ"ל, על המשתמש בחוברת מוטלת האחריות לבדוק באתר משרד החינוך אם חלו שינויים בהוראות ממועד פרסום החוברת. יש לפעול בהתאם להנחיות המעודכנות ביותר בכל נושא.

תוכן העניינים

9.	תכניות לימודים
9.2	חינוך לדמוקרטיה ולאזרחות פעילה
9.2-2	התכנית הלאומית ללמידה משמעותית – השיח החינוכי על נושאים השנויים במחלוקת
5	

9. תכניות לימודים

9.2 חינוך לדמוקרטיה ולאזרחות פעילה

9.2-2	התכנית הלאומית ללמידה משמעותית – השיח החינוכי על נושאים שנויים במחלוקת
--------------	---

מבוא

תמצית

התכנית הלאומית ללמידה משמעותית חותרת למצוינות ערכית וחברתית ולכינונה של חברת מופת במדינת ישראל. לשם כך על מערכת החינוך לחזק את המעורבות של התלמידים בסוגיות מוסריות וחברתיות ולעודד שיח חינוכי על נושאים שנויים במחלוקת, ובכלל זה נושאים פוליטיים ואקטואליים, באמצעות דיון פתוח, הוגן ומכבד. שיח שבו תלמידים יכולים להביע את דעתם, לחשוב ולהתלבט הוא מאבני היסוד של הלמידה המשמעותית: ערך ללומד ולחברה, מעורבות הלומד ורלוונטיות ללומד (עמ"ר).

מטרת חוזר זה היא לעודד את המורים לנהל בכיתה שיח המתייחס לשאלות של זהות אישית, שיח אזרחי ושיח ערכי על נושאים שנויים וראוי להגיע להסכמות לגביהם ועל נושאים שנויים במחלוקת ציבורית והמעוררים דילמות מוסריות. החוזר מחדד את ההבחנה בין שיח אזרחי ציבורי, שהוא מותר ואף רצוי, לבין שיח תעמולה מפלגתי שהוא אסור, ממליץ על מסגרת ועל עקרונות להתנהלות ראויה ומנחה את המנהלים ואת המורים כיצד לעשות זאת. בנוסף, מודגשת ההבחנה בין עמדות לגיטימיות ושאינן לגיטימיות. יש לעודד את המורים לדון עם התלמידים בביטוי עמדות שהן לגיטימיות מבחינה משפטית וחברתית במדינה, ובה בעת לעמוד נגד ביטוי של עמדות בלתי-חוקיות, ביניהן כאלו המטיפות לאלימות או לגזענות.

חשוב שהמורה יעלה לדיון שאלות שעל סדר היום הציבורי ויעורר בכיתה שיחה בנושאים שנויים במחלוקת. עידוד שיח מהסוג הזה הוא חלק מהחינוך למעורבות אזרחית-חברתית והוא מדרבן ללקיחת אחריות של הפרט בחברה. שיח כזה מעודד תלמידים לפתיחות, לסובלנות, לדיאלוג ולחשיבה מעמיקה, שהם ממטרות החינוך

הממלכתי. עם זאת חשוב שהשיח בכיתה ייעשה בדרך המעודדת דיאלוג וחיפוש אחר האפשרות להסכמה או למציאת בסיס משותף בתוך המחלוקת.

קיום השיח בנושאים שנויים במחלוקת תוך מתן ביטוי לעמדות השונות יאפשר לתלמידים להתלבט, לשקול ולגבש דעה על בסיס ידע, ביקורתיות וחישיבה עצמאית.

במסגרת הדיון הכיתתי, אם וכאשר המורה נוקט עמדה, עליו לעשות זאת בהתאם למסגרת שחוק החינוך הממלכתי מתווה, בצורה שלא תתפרש כמחייבת את התלמידים לתפיסה מסוימת ובהתחשב בכך שהוא מייצג בעיני התלמידים את בית הספר, את המדינה ולעתים אף את החברה כולה.

החוזר מנחה את עובדי ההוראה, בין השאר, כיצד להימנע מלעבור את הגבול שבין חינוך לתודעה פוליטית, ציבורית ואזרחית, שהוא חיוני וחשוב, ובין חינוך לתפיסה פוליטית מפלגתית מסוימת, שהוא אסור.

מערכת החינוך אפשרה גם בעבר לנהל בבתי הספר, במגבלות מסוימות, שיח בענייני אקטואליה שנויים במחלוקת. חוזר זה מבקש לנהל דיונים על נושאים שנויים במחלוקת העוסקים באקטואליה וגם בתחומי זהות נוספים של הפרט. בנוסף החוזר מעודד לנהל דיונים מסוג זה גם בחדרי המורים ולא רק בכיתות, מתווה את העקרונות שעל פיהם יש לעשות זאת וממליץ על דרכי פעילות.

התוקף: החל מ-1 בספטמבר 2014.

התחולה: הוראת קבע זו חלה על כל הגורמים במערכת החינוך הפורמלית והבלתי-פורמלית, בכל המגזרים של האוכלוסייה, על עובדי הוראה שהם עובדי מדינה ועל עובדי הוראה שאינם עובדי מדינה (קרי: עובדים המועסקים על ידי מוסד חינוך שחוק הפיקוח על בתי הספר, התשכ"ט-1969 חל עליו או על ידי בעלות על מוסד חינוך שחוק מוסדות חינוך תרבותיים-ייחודיים, התשס"ח-2008 חל עליו).

הסטטוס: החלפה.

חוזר קודם באותו נושא: סעיף 1-9.2 בחוזר הוראות הקבע ס/ט8(א), "הנחיות ויעדים פדגוגיים לקראת בחירות ולקראת ביקור נבחר בבתי הספר" – **מבוטל** (עיקרי החוזר משולבים בחוזר זה).

חוזרים קודמים בנושאים קשורים

- "עם החוזר" בחוזר מג/9, "עמדת המורה בבית הספר הערבי בחינוך האזרחי-ערכי" – **בתוקף**
- סעיף 3-9.4 בחוזר הוראות הקבע סג/3(א), "הזמנת מרצים – שמירה על איזון" – **בתוקף**
- סעיף 9-9.4 בחוזר הוראות הקבע סח/3(א), "הפעלת שעת כישורי חיים במערכת" – **בתוקף**

- סעיף 7.13-3 בחוזר הוראות הקבע סט/3(א), "הנחיות לפעילות תנועות הנוער במוסדות החינוך" – בתוקף
 - סעיף 3.7-59 בחוזר הוראות הקבע סט/8(א), "הנחיות כלליות לגבי סייגים לפעילות פוליטית מפלגתית של עובדי הוראה" – בתוקף
 - סעיף 7.9-6 בחוזר הוראות הקבע תשע/3(ב), "החינוך החברתי-ערכי-קהילתי בבית הספר העל-יסודי" – בתוקף
 - סעיף 9.4-12 בחוזר הוראות הקבע עד/6(א), "האחר הוא אני – מהלך חינוכי לקידום חברת מופת" – בתוקף.
- התפוצה:** מנהלי בתי הספר, המורים לאזרחות, המחנכים והמפקחים הכוללים.

הגורם האחראי

- א. **שם היחידה הארגונית:** המזכירות הפדגוגית
- ב. **בעלי התפקיד:** מנהל אגף רוח וחברה, מנהל המטה לחינוך אזרחי, המפמ"ר לאזרחות
- ג. **הדוא"ל:** elirazkr@education.gov.il, danielaf@education.gov.il, yaelgur@education.gov.il

תוכן העניינים

- 1. הקדמה
- 2. התייחסות בכיתה ובבית הספר לנושאים שנויים במחלוקת וטעונוים רגשית המועלים בזירה הציבורית בישראל
- 3. החינוך לתודעה ולמעורבות פוליטית ערב בחירות
- 4. נספח: רשימת חברי הוועדה ותפקידיהם.

1. הקדמה

1.1 רקע

מדינה דמוקרטית שואפת להסכמיות בין אזרחיה אודות ערכי היסוד שלה ומאפייניהם, הסכמיות שבלעדיה עצם קיומה נתון לעתים בסכנה. החתירה להסכמיות בחברה דמוקרטית מחייבת דיונים מוסריים, חברתיים ופוליטיים מתמידים. השיח הפתוח, הכולל גם ליבון של נושאים השנויים במחלוקת בין האוחזים בדעות מנוגדות, הוא בלבה של התרבות הפוליטית הדמוקרטית ובמרכזה של התרבות היהודית מאז העת העתיקה. השיח הדמוקרטי מתבסס על

ריבוי דעות ועמדות ועל היכולת להביע אותן, לדון בהן במרחב הציבורי ולקבל החלטות לאור שיח זה. השיטה הדמוקרטית מחייבת מתן אפשרות לייצוג של מגוון התפיסות בחברה באמצעים שונים, וביניהם אמצעי התקשורת, ומתן ביטוי לעמדות שונות, למשל בתהליך הבחירות לרשות המחוקקת וכן בבחירות לשלטון המקומי.

מכאן עולה השאלה כיצד נכון לקיים דיונים מעוררי מחלוקת בכיתה.

כאשר חז"ל מתייחסים לסוגיית המחלוקת, הם מגלים לנו דבר שאינו ניכר לעין, והוא כי יש בעצם בעולם שני סוגי מחלוקת, מחלוקת לשם שמים ומחלוקת שאינה לשם שמים, כדבריהם במסכת אבות (ה', י"ז): "כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים, ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. איזה היא מחלוקת שהיא לשם שמים? זו מחלוקת הלל ושמאי. ושאינה לשם שמים? זו מחלוקת קרח ועדתו." ופירש הברטנורא שם: "המחלוקת שהיא לשם שמים, התכלית והסוף המבוקש מאותה מחלוקת להשיג את האמת, וזה מתקיים, ומחלוקת שאינה לשם שמים תכלית הנעוצה בה היא בקשת השררה ואהבת הניצוח, וזה הסוף אינו מתקיים."

בשנת התשע"ד מינה שר החינוך ועדה ציבורית שתדון בשאלה המהותית בדבר קיומו של שיח בין מורה לכיתתו בנושאים טעונים רגשית ושנויים במחלוקת בחברה הישראלית ובדבר זכותם של המורה והתלמיד להביע עמדה בכיתה ולהתוות עקרונות מנחים בנושא הזה (ראה את רשימת חברי הוועדה ותפקידיהם בנספח להלן).

המלצות הוועדה לשר החינוך תורגמו להנחיות בחוזר זה.

1.2 התפיסה החינוכית

מערכת החינוך מעוניינת לחנך את תלמידיה לשיקולי דעת ערכיים, לתודעה ציבורית פוליטית, למעורבות חברתית ופוליטית ולנקיטת עמדה, ועל כן היא מבקשת לעודד את השיח הערכי והביקורתי ואת ריבוי העמדות בכיתה במסגרת חינוך אזרחי משותף לכל מגזרי החברה, לצד חיזוק המכנה המשותף לכולם.

קיים מתח מובנה בין חינוך אידיאולוגי, או חינוך להשקפת עולם או לערכים מסוימים, לבין חינוך לביקורתיות. מתח זה בא לידי ביטוי לעתים גם במערכת החינוך בישראל. בתוך המתח הזה מצופה מהמורים לחשוף את תלמידיהם לסוגיות הנמצאות על סדר היום הציבורי ולהציג ולהבין את הדעות השונות לגבי סוגיות אלו ואת הנימוקים לכל אחת מהן, וזאת במטרה לאפשר לתלמידים לנהל שיח ביקורתי ולגבש את זהותם ואת עמדתם האישית באופן מבוסס, מתוך היכרות עם מגוון רחב של דעות.

ההתמודדות עם הצורך בקיומו של שיח בנושא שנוי במחלוקת בכיתות צפויה להתרחב בעקבות מדיניות הלמידה המשמעותית והשינויים בתכניות הלימודים שייכנסו לתוקף בשנת הלימודים התשע"ה. שינויים אלה מפנים זמן ללמידה חווייתית, מעמיקה ומשמעותית, ומעודדים קיום שיח בכיתה ותרבות של חקר והעמקה לעידוד חשיבה ולגיבוש עמדות.

חשוב להבהיר כי אחד התחומים הבולטים בשיח השנוי במחלוקת הוא השיח הפוליטי. בשיח כזה, בתוך כותלי בית הספר, בקרב עובדי הוראה ותלמידים, הן ביחס לבחירות לשלטון המקומי והן ביחס לבחירות לשלטון המרכזי, יש להבחין בין חינוך לתודעה ולמעורבות פוליטית-חברתית ואזרחית, שהוא מותר ואף רצוי, ובין הטפה לתפיסה פוליטית-מפלגתית מסוימת, שהוא פסול ואסור על-פי החוק, כמפורט להלן:

- חינוך לתודעה פוליטית ואזרחית משמעותו כי המערכת תעודד את התלמידים לצבור ידע לגבי הנעשה בזירה הציבורית בישראל, לנהל דיון בעניינים אלו ולגבש עמדות, כל אחד על פי השקפתו ובאופן מנומק. מטרה זו היא ראויה וחשובה בכל מדינה דמוקרטית וגם במדינת ישראל.
- חינוך לתפיסה פוליטית-מפלגתית מסוימת משמעותו כי המערכת מכוונת את התלמיד לדעה או לעמדה מפלגתית מסוימת דווקא, ודבר זה פסול ואסור הן על פי החוק והן על פי התפיסה הדמוקרטית של חופש הדעה והמצפון.

1.3 חוק החינוך הממלכתי

אנשי החינוך במדינת ישראל מחויבים לחוקי המדינה, ובכלל זה למטרות חוק החינוך הממלכתי. מורה יוכל להביע את עמדתו בכיתה כאשר המטרות החינוכיות ואופן הדיון תואמים את רוח החוק ואינם תעמולה מפלגתית.

להלן עיקרי המטרות מתוך חוק החינוך הממלכתי התשי"ג-1953 [תיקון: תשכ"ט, תשל"ג, תש"ס, תש"ס]. על המורה לפעול לאורן של מטרות החינוך ומתוך הכרה בעובדה שהוא מייצג בעבור התלמידים את מערכת החינוך של מדינת ישראל:

- (1) לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו;
- (2) להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל במדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו

- ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים ;
- (3) ללמד את תולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל ;
- (4) ללמד את תורת ישראל, תולדות העם היהודי, מורשת ישראל והמסורת היהודית, להנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה ולחנך לכבדם ;
- (5) לפתח את אישיות הילד והילדה, את יצירתיותם ואת כישרונותיהם השונים, למיצוי מלוא יכולתם כבני אדם החיים חיים של איכות ושל משמעות ;
- (6) לבסס את ידיעותיהם של הילד והילדה בתחומי הדעת והמדע השונים, ביצירה האנושית לסוגיה ולדורותיה ובמיומנויות היסוד שיידרשו להם בחייהם כבני אדם בוגרים בחברה חופשית ולעודד פעילות גופנית ותרבות פנאי ;
- (7) לחזק את כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית, מחשבה עצמאית ויזמה ולפתח מודעות ועירנות לתמורות ולחידושים ;
- (8) להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד וילדה, לאפשר להם להתפתח על פי דרכם וליצור אווירה המעודדת את השונה והתומכת בו ;
- (9) לטפח מעורבות בחיי החברה הישראלית, נכונות לקבל תפקידים ולמלאם מתוך מסירות ואחריות, רצון לעזרה הדדית, תרומה לקהילה, התנדבות וחתירה לצדק חברתי במדינת ישראל ;
- (10) לפתח יחס של כבוד ואחריות לסביבה הטבעית וזיקה לארץ, לנופיה, לחי ולצומח ;
- (11) להכיר את השפה, התרבות, ההיסטוריה, המורשת והמסורת הייחודית של האוכלוסייה הערבית ושל קבוצות אוכלוסייה אחרות במדינת ישראל ולהכיר בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל.

1.4 דוח קרמניצר – תימוכין

בדוח קרמניצר (להיות אזרחים, משרד החינוך, התשנ"ו-1996) נכתב: "לא ניתן לחנך חינוך ממשי לאזרחות ללא עיסוק אינטנסיבי שוטף באקטואלי ובשנוי במחלוקת. ראוי להבהיר כי מותר למורה לנקוט עמדה בנושא שנוי במחלוקת, ובלבד שאין הוא מקנה לעמדתו מעמד של עמדה מחייבת... המתודה החינוכית צריכה להתאפיין בגיוון הדרכים והשיטות, שתכליתן להפעיל את הלומד ולסייע בידיו לעצב את עצמו כאזרח פעיל, ליצור מרחב של אופציות שונות לבחירה של התלמיד ולעודד יזמה ויצירתיות של הלומדים... המתודה

החינוכית צריכה להיות הולמת את תפיסת העולם הדמוקרטית ולממש אותה..."

ההנחיות בחוזר זה מאמצות את הדברים ונותנות להם פעם נוספת תוקף ותמיכה.

1.5 מחויבות לזרם החינוך

המסגרת החינוכית שהמורה עובד בה מחייבת את התנהלותו, כשם שכל מורה במדינת ישראל מחויב למטרות חוק החינוך הממלכתי של המדינה.

במסגרות חינוכיות שונות קיימות תפיסות המתבססות על חוק החינוך הממלכתי ומרחיבות אותו לכיוונים שונים. על המורה להיות מודע לתפיסה החינוכית המוצהרת של כל השותפים לזרם החינוכי שהוא מועסק בו ולכבד את מטרותיו.

הרציונל העומד בבסיס תפיסה זו הוא העובדה שמדינת ישראל מאפשרת לאזרחיה בחירה מסוימת בזרם החינוכי המועדף עליהם לחינוך ילדיהם. הזרם הנבחר מחייב את ההורים ואת המסגרת החינוכית לנהוג בהתאם לרוח זו. למעשה, בעצם בחירתם בזרם החינוך המסוים ההורים מביעים את הסכמתם להתנהלות בהתאם לכללי בית ספרם. יש לשלב בשיח התחשבות בזרם החינוך, בתרבות, בחברה, בהרכב הכיתה ובפרט, אך לא לחשוש מחשיפת התלמידים למגוון תפיסות העולם הלגיטימיות.

על המנהל לקיים שיח חינוכי ערכי מתמשך עם צוות בית הספר על אקטואליה ועל נושאים השנויים במחלוקת ציבורית ולקבוע את הדרכים שבהן יתקיים שילוב בין תפיסתו החינוכית של בית הספר ובין יצירת האפשרויות לשיח ביקורתי ופתוח בכיתות תוך התייחסות להצעות המופיעות ב-2 להלן.

2. התייחסות בכיתה ובבית הספר לנושאים שנויים במחלוקת וטעונים רגשית המועלים בזירה הציבורית בישראל

2.1 כללי

ענייני היום והעמדות הערכיות של הכוחות הפועלים בחברה ובמדינה ובשיח בציבורי משמשים מעטפת לפעילות היום-יומית המתרחשת בין כותלי מוסדות החינוך, ואין להתעלם מהם. משום כך חשוב להסדיר את התייחסות לנושאים אלה בבתי הספר.

עובדי ההוראה יסבירו ויבהירו לתלמידים את השקפות העולם ואת נקודות המבט השונות הקיימות במערכת החברתית והציבורית, וישתדלו לשלב בשיחה נתונים אודות היקפי התמיכה באותן עמדות. עליהם לעשות זאת ביושר

אינטלקטואלי, בהגינות ובאופן מאוזן, כדי לחשוף את התלמידים למורכבות המציאות הקיימת ולאפשר להם לגבש את עמדתם האישית באופן מנומק.

לאחר שהוצג הנושא ונלמד על בסיס של רכישת ידע ומושגים, ולאחר שהובאו טיעונים לעמדות שונות, נכון וראוי יהיה לעורר ויכוח בין הדעות בכיתה ולאפשר לתלמידים להביע את דעתם. המורה יציב את גבולות השיחה וישתמש בכלים חינוכיים, תוך שהוא מתייחס לעמדות מעודדות אלימות, הסתה או **גזענות ואינו מאפשר אותן**. המורה הוא האחראי לאופי השיחה ולמטרותיה בכיתה, וכמי שמוביל את השיחה הוא יוכל להביע את דעתו האישית ולהעדיף השקפה אחת על רעותה, אך יהיה מודע למעמדו, ייתן דוגמה אישית בהתנהלותו המכבדת, לא יכפה את עמדותיו על התלמידים, ויאפשר לתלמידיו לחשוב חשיבה ביקורתית (גם כלפיו) ולהשמיע מגוון דעות ועמדות.

במקרה של טעות בהתנהלות יאפשרו מנהל בית הספר ומערכת החינוך כולה למורה שטעה לחזור לכיתה, להבהיר ולתקן את הדרוש תיקון.

2.2 הדיון בכיתה ובבית הספר – המלצות למורה ולמנהל

בדיון על נושאים המצויים בפולמוס ציבורי אופן הצגת הדברים וההתייחסות חשוב לא פחות, ולעתים אף יותר, מהעמדה האישית שנקט המורה. כדי לעודד מורים לשוחח עם תלמידיהם על נושאים שאין עליהם הסכמות, וכדי לנצל שיחות אלה להתנהלות סובלנית כלפי האחר, מובאות כאן המלצות שתוכלנה לסייע בידי המורים להתמודד עם אתגר חינוכי חשוב זה.

להדגשת התפיסה שחברות ורעות יכולות להתקיים בין חברים ובין מורה לתלמידיו למרות קיומם של חילוקי דעות כדאי לאמץ בדיוני המחלוקת בכיתה את רוח דברי חז"ל בתלמוד הבבלי, מסכת יבמות, דף י"ד: "אף על פי שנחלקו בית שמאי ובית הלל, לא נמנעו בית שמאי מלישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מבית שמאי, ללמדך שחיבה ורעות נוהגים זה בזה, לקיים מה שנאמר (זכריה ח') 'והאמת והשלום אהבו'."

להלן עקרונות מומלצים לאופן ניהול השיח בבית הספר ובכיתה:

2.2.1 בבית הספר

- רצוי להעלות לדיון בחדרי המורים את שאלת ההתמודדות החינוכית עם נושאים שבמחלוקת, לעודד את המורים להתייחס אליהם ולסייע להם להתמודד עם הנושא. המורים בחדר המורים, כמו התלמידים בכיתות, צריכים להרגיש בטוחים וחופשיים להביע את דעתם ולנהל שיח בנושא.

- חשוב להבהיר למורים כי יינתן להם גיבוי בפעולתם בכיתה בסוגיות אלו גם במקרים של טענות ותלונות מצד תלמידים או הורים, כל עוד הם יעמדו בכללים וינהגו בהגינות.
- מנהל בית הספר ינגיש למורים מדי פעם ייעוץ מקצועי או חומרים רלוונטיים בתחומי התוכן ובדרכים להתמודדות בכיתות ביחס לנושאים הנמצאים בפולמוס ציבורי.
- מומלץ להשתמש בחומרי הוראה המפורסמים מעת לעת על ידי משרד החינוך לגבי אירועים אקטואליים.
- מומלץ לקיים שיח רפלקטיבי על אופן ניהול הדיון – שיח שיכול להתקיים בחדר המורים ובמסגרת השתלמות או ימי למידה לצוות בית הספר, וכן שיח עם תלמידים בכיתה.
- מומלץ לשלב בלמידה בחדר המורים כלים מהתחום הייעוצי לניהול רגשות ולניהול שיח קונפליקטואלי רב-תרבותי טעון רגשית, בהתאם לכלים המצויים בתכנית קש"ר – קשב ושיח רב-תרבותי – יצירת שיח מוגן בנושאים קונפליקטואליים:
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Shefi/KishureiChaim/GishurRavTarbuti/KesherKeshevVeSiah.htm>
- מומלץ לקיים שיח עם ההורים, או עם גוף יציג שלהם, ולהבהיר להורים שהחינוך נעשה בתוך הקשר ולכן יש להתייחס לכל דיון בכיתה כחלק מתהליך חינוכי שלם וממכלול חינוכי רחב מצד תלמידים או הורים, המושתת על חוקי המדינה ועל החזון הבית-ספרי. מומלץ להבהיר להורים כי קיים צורך לנהל דיונים לגבי נושאים המצויים במחלוקת ציבורית.

2.2.2 בכיתה

א. בשלב המקדים

- יש להתאים את רמת הדיון ואת השפה הדבורה לגיל התלמידים.
- יש ליצור הסכמה עם התלמידים לפני הדיון לגבי כללי יסוד לדיון; למשל: אין לפסול דעות של אחרים, יש להתייחס לדעות בכבוד ובאדיבות, חשוב לשמוע גם דעת מיעוט, יש להתנגד לדעות המסיתות לאלימות או לגזענות וכדומה.
- יש להסב את תשומת לבם של התלמידים להבחנה בין עובדה לדעה.

- המורה צריך לשקול אם מידת ההיכרות שלו עם הכיתה ומידת האמון שנבנתה בינו לבין הכיתה הן בסיס מספק לדיון טעון בנושאים שנויים במחלוקת.
- חשוב לשוחח עם התלמידים על החשיבות של הדיאלוג ושל חיפוש המכנה המשותף וההסכמיות תוך מתן כבוד לעמדות המיעוט בחברה הדמוקרטית.

ב. בשלב תשתית הידע

- על המורה לשלב בדיון הצגת עובדות ומקורות של ידע ומידע. כאשר מדובר בנושא אקטואלי, שאי אפשר להתכונן לקראתו, על המורה לציין זאת ולקיים עם תלמידיו תהליך של בירור הידע והמושגים המסייעים בהבנת הנושא והדעות השונות בקשר אליו.
- רצוי להתחיל את הדיון מהסבר כללי על הסוגיה שבמחלוקת ולנסח את הסוגיה כשאלה או כדילמה המועלית לדיון, ולא כמטרה.

2.2.3 הצגת מגוון עמדות ונימוקים

- לאחר הצגת הסוגיה שבמחלוקת יש להציג עמדות לגיטימיות שונות הקיימות בציבור הישראלי לגבי הסוגיה, ובכלל זה ההנמקות של כל עמדה, ולשלב בשיחה נתונים או הערכות אודות היקפי התמיכה באותן עמדות, וכן להציג עמדות או מעשים שאינם לגיטימיים ולמרות זאת קיימים בחברה הישראלית ולהדגיש כי הם אינם במסגרת החוק.
- יש להציג את הפולמוס בהגינות. המורה ישמש נציג הוגן של החברה המביא לכיתה, במידת האפשר, מגוון עמדות המאזנות זו את זו. אפשר להציג את הנושא כפסקת טיעון: "יש הטוענים ש... ויש הטוענים להפך...".
- נכון להיעזר במידת האפשר ובזהירות הראויה בדוגמאות ובמטאפורות מעולמות אחרים או באירועים דומים ממדינות אחרות.
- חשוב לא להציג עמדה כעובדה ולעורר רגישות של התלמידים להבחנה בין עמדות לעובדות.

2.2.4 עידוד התלמידים להבעת עמדה

- יש להקפיד שכל הנוכחים בכיתה ירגישו בנוח להציג את עמדתם, גם אם היא עמדת מיעוט.

- כדאי לאפשר לתלמידים להתנסות לעתים בייצוג עמדה המנוגדת לעמדתם.
- השפה מעצבת את התודעה. על כן חשוב להקפיד על שפה המבטאת ערכים של כבוד וסובלנות. יחד עם זאת, חשוב לאפשר לתלמידים לדבר בשפתם ולהתמודד עם הנאמר.
- במהלך דיון טעון עלולים לעלות בכיתה ביטויים קשים נגד קבוצות או יחידים, הפוגעים בעקרונות הפלורליזם, הדמוקרטיה ושלטון החוק. לצד ההסתייגות הברורה שעל המורה להביע מאמירות גזעניות או אלימות, יש להיערך מראש לאפשרות כזאת ולדאוג לכוון את השיח לסיבות שהביאו את התלמיד לאמירות ולרגשות קשים כלפי האחר, לכעס עליו או לחשש מפניו. רק שיח שייגע בשורשי הכאב, הפחד והשנאה יוכל ליצור גשר לחיים פלורליסטיים.
- במקרים טעונים במיוחד יש להיוועץ בצוות הטיפולי והייעוצי לניתוב הרגשות.

2.2.5 הבעת עמדתו של המורה בכיתה בסוגיה הנדונה

- האמור בחוזר זה מתייחס לאפשרות של מורה להביע דעה בכיתה או בבית הספר, ובהחלט אינו מתיימר לעסוק בהבעת עמדות של המורה במקום או באופן פומבי-ציבורי. **יודגש כי אין לראות בחוזר זה היתר או אי-איסור לפרסם או להביע דעה או ביקורת באמצעי התקשורת, במסגרת התקשורת האלקטרונית והכתובה, במסיבת עיתונאים, בריאיון, בנאום, בשידור, בעיתון, בספר או בכל אמצעי תקשורת או מדיה אחרים** (וראה לעניין זה סעיף 59-3.7 בחוזר הוראות הקבע סט/8(א), "הנחיות כלליות לגבי סייגים לפעילות פוליטית-מפלגתית של עובדי הוראה").
- במסגרת הבעת עמדות פוליטיות בכיתה יוכל המורה להביע עמדה ואף לבקר באופן מאוזן את הכנסת ואת ועדותיה, ובכלל זה החלטות וחוקים שנתקבלו על ידם, וכן את הממשלה ומשרדיה, ובכלל זה את מדיניות הממשלה, **בתנאי שיקפיד כי דברי הביקורת שלו לא יאמרו באופן מעליב או פוגע**. על המורה להתעלות תחילה מעל עמדתו האישית, לייצג את העמדות האחרות בהגינות, לאפשר לתלמידי הכיתה להביע עמדה שונה משלו, ולהקפיד שדברי הביקורת שלו לא יביעו דה-לגיטימציה למדינה, לא ישללו את עצם קיומה של המדינה או את אופייה כמדינה יהודית ודמוקרטית, ולא יביעו דה-לגיטימציה למגזרים או לאנשים בחברה הישראלית. כל זאת על פי רוח חוק החינוך הממלכתי.

- חשוב כי מורה המעוניין להביע את עמדתו יביע וינמק אותה בעת הבעת העמדות, כדי לאפשר לתלמידים דיון ראוי ופתוח.
- ראוי שהמורה יבחן עם עצמו לפני הדיון ויברר לעצמו אילו התנגדויות עמדתו עלולה לעורר ואם היא עלולה לפגוע בחלק מתלמידי הכיתה וייערך בהתאם.
- חשוב שהמורה ידגיש כי הדברים שנאמרו הם עמדתו האישית וכי כל יתר העמדות וההשקפות המצויות במסגרת החוק ראויות גם הן.

2.3 אי-הסכמה עם מדיניות המוסד החינוכי – כללי התנהלות

מורה יכול למצוא את עצמו מדי פעם במצבים המחייבים אותו לנהוג בניגוד לתפיסתו או לצו מצפוני. במקרים כאלה יוכל המורה להביע את עמדתו באופן ברור, אך יצטרך לנהוג על פי החלטת הנהלת בית הספר. לדוגמה, מורה יוכל להידרש ללוות את תלמידיו לפעילות שאינה עולה בקנה אחד עם עקרונותיו ועם אמונתו. זכותו לחשוב שהחלטה לקיים את הפעילות איננה נכונה, והוא רשאי להביע את דעתו בפני הנהלת בית הספר. יחד עם זאת לא יוכל המורה לסרב להצטרף לפעילות, אם החליטה ההנהלה לחייבו בכך.

3. החינוך לתודעה ולמעורבות פוליטית ערב בחירות

3.1 כללי

הליך הבחירות לשלטון המקומי והמרכזי הוא תנאי חיוני לקיומו של המשטר הדמוקרטי במדינה. מטרה חינוכית חשובה היא להטמיע בתלמידים את חשיבות ההשתתפות בהליך הדמוקרטי, המעורבות בו והאחריות כלפיו ולא לראות בו צעד טכני או חסר משמעות. במציאות שבה שיעורי ההצבעה הולכים ויורדים והאי-אמון של הציבור במוסדות המדינה והניכור למערכת הפוליטית הולכים ומתרחבים, חובתה של מערכת החינוך לחזק את חשיבות התודעה והמעורבות הפוליטית והאזרחית של תלמידיה. כפי שהוזכר קודם, מערכת החינוך שמה לה למטרה לחנך בכל עת לגיבוש תודעה פוליטית, כלומר לחשוף את כלל התלמידים למגוון של ידע, עמדות ודעות, כדי שיוכלו לפתח לעצמם תפיסת עולם והשקפה אישית, מתוך תחושת אחריות ומעורבות בנעשה במדינה ובחברה. מטרה זו מתחדדת עוד יותר ערב בחירות, ועל כן יפורטו להלן הכללים הייחודיים לעיסוק בסוגיות שנויות במחלוקת בתקופת בחירות.

3.2 ההתנהלות בתקופת בחירות

על בית הספר לחנך את תלמידיו להיות אזרחים מעורבים ופעילים בתהליכים הדמוקרטיים והפוליטיים במדינה, ועל כן עליו לחשוף את התלמידים למגוון העמדות בחברה ובמדינה, להכיר מקרוב את עבודתם ואת פעולתם של נבחרים

הציבור, להיות מסוגלים לנהל עמם שיח מכובד וביקורתי, להעלות שאלות ולגבש דעות.

מומלץ לשלב פעילות חינוכית בנושא המערכת הפוליטית לאורך השנים, ולא רק בשנת בחירות. למשל, אפשר לקבוע את יום הולדת הכנסת [ט"ו בשבט] כמועד שסביבו אפשר לזמן חברי כנסת [בהלימה להנחיות חוזר המנכ"ל] לשיח על עבודתם הציבורית או לפאנלים בנושאים שונים שעל סדר היום הציבורי. במקרה של דיון בנושא שעל סדר היום הציבורי, יש להקפיד על הצגת מוזמנים המחזיקים בדעות שונות בהלימה לכללים המופיעים להלן.

יחד עם זאת יובהר כי מפגש תלמידים עם נבחר ציבור ועם מועמדים המתמודדים בבחירות למטרות חינוכיות הוא חריג לאיסור גורף על תעמולה מפלגתית, ועל כן הוא חייב לעמוד בכללים ובסייגים שיפורטו להלן:

3.2.1 תוצגנה לפני התלמידים (בע"פ, בכתב או במדיום ויזואלי) קשת העמדות והדעות לגבי כל נושא במגבלות של איסור הסתה, איסור גזענות ואיסור עידוד לאלימות (בחברות ובחומרי הסברה, בעלוני, במודעות וכיוצ"ב).

3.2.2 התלמידים יוזמנו לערוך דיון פתוח וביקורתי בעמדות השונות שהוצגו.

3.2.3 המורה יעודד את התלמידים לגבש עמדה ביקורתית ולהביע אותה באופן מנומק, תוך מתן אפשרות להשמעת עמדות שונות ומגוונות וכיבודן על ידו ועל ידי התלמידים האחרים.

3.2.4 בית הספר יוכל לחשוף את התלמידים למפגשים עם נבחר ציבור ועם אנשים מן המערכת הפוליטית באופן תרבותי ומכובד, לאחר שנערכה הכנה מתאימה. התלמידים ייחשפו למגוון של עמדות מהקשת הפוליטית-מפלגתית בישראל, בהתאם לנושא הדיון. אין להזמין מועמדים רק מצד אחד של המחלוקת או השיח הפוליטי. רצוי לעבד עם התלמידים את הדברים לאחר המפגש. במפגשים יש להקפיד על הכלליים האלה:

- בכל מקרה אסור לחלק במפגש כל חומרי תעמולה פוליטית-מפלגתית.
- אסור להזמין נבחר ציבור או מועמדים בעלי רישום פלילי, למעט במקרים חריגים, בנסיבות מיוחדות ובאישור חריג מראש ובכתב מאת מנהל המחוז.
- בשנת בחירות, בסמוך למועד הבחירות, האפשרות להזמנת נבחר ציבור ומועמדים לבתי הספר מותרת עד 21 יום לפני הבחירות.

3.2.5 פעילות חינוכית מקיפה לקראת מערכת בחירות בבית הספר, ובכלל זה הזמנת נבחר ציבור וקיום סימולציה של בחירות בבית הספר, יכולה

להיות אירוע חינוכי ודמוקרטי מרשים ביותר למרבית התלמידים בבית הספר. עם זאת, אי-הקפדה על הכנה ראויה של פעילות מסוג זה עלולה להוביל לכישלון חינוכי לכלל באי בית הספר, ולכן יש להתכונן לאירוע מסוג זה במלוא כובד האחריות והרצינות: מומלץ להכין קלפיות מסודרות עם פתקי הצבעה לתלמידים ולמנות מראש ועדת קלפי המורכבת ממורים ומתלמידים ולוודא כי ההצבעה בבחירות מתנהלת באופן חשאי. יש לפרסם את תוצאות הבחירות שהתקבלו במערכת הבחירות הבית-ספרית עד יומיים לאחר קיום התהליך ולכלל המאוחר 21 יום לפני קיום הבחירות בעיר או במדינה.

4. נספח: רשימת חברי הוועדה ותפקידיהם

- רחל מתוקי** – יו"ר הוועדה, מ"מ יו"ר המזכירות הפדגוגית ומנהלת מחוז חיפה
- פרופ' עליאן אל קרנאווי** – נשיא המכללה האקדמית "אחוה"
- פרופ' אשר כהן** – מרצה במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר אילן
- ד"ר יועז הנדל** – ראש המכון לאסטרטגיה ציונית ועיתונאי
- ד"ר מרי תותרי** – ראש החוג לאזרחות וללימודי דמוקרטיה במכללת "אורנים"
- הרב אבי גיסר** – יו"ר מועצת החמ"ד ורב היישוב עפרה
- עו"ד דורית מורג** – היועצת המשפטית של משרד החינוך
- יעל גוראון** – המפמ"רית לאזרחות
- חילי טרופר** – יועץ לשר החינוך
- אדר כהן** – מורה בתיכון קרית שרת בחולון ומכשיר מורים במכון "כרם" והמפמ"ר לאזרחות לשעבר
- שלומית עמיחי** – מנהלת התכנית חות"ם ומנכ"לית משרד החינוך בעבר
- מוהנא פארס** – הממונה על החינוך הדרוזי והצ'רקסי
- דניאלה פרידמן** – מנהלת המטה לחינוך אזרחי והמפמ"ר למדעי החברה
- אלירז קראוס** – מנהלת אגף חברה ורוח במזכירות הפדגוגית
- עירית שריג** – מורה ומחנכת בבית הספר התיכון "עמל" בלוד (בית ספר מעורב ליהודים ולערבים).

הוצאה לאור : גף הפרסומים, משרד החינוך

עריכה : דליה הלוי ודליה לאופר

עריכה לשונית : דליה לאופר

מרכזות ההפקה : שרה גמליאל ורונה פירו

עיצוב : סטודיו "שחר שושנה"

הודפס במדפיס הממשלתי, ירושלים

כתובת המאגר הממוחשב של חוזרי המנכ"ל: www.education.gov.il/mankal